

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Стаття присвячена проблемі делінквентної поведінки підлітків. Подана психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою. У статті представлено результати емпіричного дослідження типу спрямованості підлітків, що перебувають в пенітенціарних установах.

Ключові слова: *девіантна поведінка, делінквентна поведінка, норма, відхилення, підлітки.*

Bakhur O. Psychological characteristic of teens with delinquent behavior.

The article deals with delinquent behavior of adolescents. Served psychological characteristics of adolescent delinquent behavior. The paper presents the results of an empirical study type orientation teenagers who are in prisons.

Key words: *deviant behavior, delinquent behavior, norm, deviation, teens.*

Постановка проблеми. Сьогодні проблема девіантної поведінки в нашій країні набуває особливої актуальності, оскільки всі сфери суспільного життя зазнають серйозних змін, відбувається девальвація колишніх цінностей і норм поведінки. Економічні, соціальні, демографічні та інші зміни на сьогоднішній день є несприятливими для гармонійного формування особистості. Спостерігається тенденція до зростання девіацій, у тому числі і злочинності серед населення, а особливо серед підлітків.

Підлітковий вік – один із найбільш складних періодів розвитку людини. Не дивлячись на відносну короткочасність (з 14 до 18 років), він багато в чому визначає усе подальше життя особистості. Саме в підлітковому віці відбувається формування та становлення психологічних характеристик особистості, зокрема характеру та поведінки. У цей період відбувається перехід від опікуваного дорослими дитинства до самостійності, зміна звичного шкільного навчання на інші види соціальної діяльності, а також бурхлива гормональна перебудова організму, що своєю чергою робить підлітка особливо уразливим і податливим до негативних впливів соціального середовища.

Тому досить важливою є проблема психолого-педагогічного впливу на підлітків з різними відхиленнями в моральному розвитку та поведінці. Адже, як засвідчує практика і результати наукових досліджень, саме

ці відхилення стають першопричиною зростання девіантної поведінки та підліткової злочинності.

Доцільність першочергово розв'язання цієї проблеми зумовлена також тим, що в країні має місце досить складна криміногенна ситуація, а в сферу злочинності втягується усе більше і більше неповнолітніх. Кримінальними угрупованнями, створеними підлітками, скоюються небезпечні злочини, чисельність яких невпинно зростає. Злочинність молодіє, набуває сталого рецидивного характеру. Така криміналізація молодіжного середовища, на наше глибоке переконання, позбавляє суспільство перспектив встановлення у майбутньому соціальної рівноваги і благополуччя.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемі розуміння сутності та форм девіантної та делінквентної поведінки присвячено багато наукових і науково-практичних праць. У цьому контексті варто згадати праці таких авторів, як С.М. Іншаков, В.А. Горват, В.В. Козубовський, Л.Я. Оліфіренко, В.Г. Деєва, О.М. Казакова та ін. Вчені розглядають зв'язок делінквентності з індивідуально-психологічними і віковими особливостями індивіда, досліджують вплив на делінквентність способів організації життєдіяльності, шкільного виховання тощо. Питанням профілактики та корекції делінквентної поведінки присвячені розвідки В.М. Оржеховської, Н.Ю. Максимова, Н.В. Заверико, М.О. Галагузова та ін., в яких висвітлено загальні напрями й тенденції щодо подолання антисоціальних проявів у поведінці підлітків.

Серед вітчизняних дослідників доцільно відмітити О.М. Джуджу та С.М. Корецького, які досліджували проблеми співвідношення девіантної та делінквентної поведінки. В.В. Васильєв розглядав проблему групової злочинності неповнолітніх та мотиви делінквентної поведінки. Є.В. Максименко у своїй праці розглядає виникнення девіації у підлітків під впливом мікросередовища, а також на основі соціальної спадковості, тобто відтворенню як позитивних, так і негативних сторін способу життя суспільства.

В роботах В.Я. Гіндікіна [2], Е.В. Макушкіна [3], Н.А. Фелінської [7], вказано, що причиною протиправної поведінки є особистісні девіації, які виникають під впливом біологічних і соціально-психологічних факторів, які формують асоціальні особистісні порушення і налаштування.

Р.М. Ліндер та Дж.Ф. Джонсон [4, 10] вбачають причину протиправної поведінки в алкоголізмі батьків, неблагополуччі в родині, неправильному вихованні тощо.

На думку В.А. Гурьєвої [1], велике значення в формуванні протиправної поведінки має затримка або деформація соціалізації осо-

бистості під впливом вагомих комплексних негативних соціальних факторів.

Як бачимо, протиправна поведінка серед підлітків дуже часто розглядається як соціальне явище, як результат впливу негативних соціальних факторів. Безперечно, можна відмітити соціальні причини поширення девіантної поведінки підлітків. Закономірності соціально-психологічних, соціально-економічних впливів на психіку людини, в тому числі і підлітків, були відмічені ще в кінці XIX ст. Г. Тардом. Але, девіантну поведінку неповнолітнього не завжди можна пов'язувати з «революційними змінами» або економічними потрясіннями, ідеологічною кризою чи кризою в відносинах між його батьками тощо. Є ще ряд особливостей, котрі в своїй сукупності детермінують протиправну поведінку підлітків. Серед таких особливостей слід виділити вікові закономірності становлення та розвитку особистості підлітка, особистісні характеристики, наявність акцентуацій тощо [8].

У зв'язку з цим **метою** статті є дослідження психологічних особливостей підлітка з делінквентною поведінкою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людина як особистість формується під впливом системи соціальних відносин, у яку вона включена; цей процес детермінується сукупністю норм, чинних на даний момент у суспільстві.

Норма – це існуючий у соціальній спільності чи групі стандарт, зіставлення з яким визначає прийнятність і досконалість об'єктів, процедур і продуктів діяльності.

У кожному суспільстві існує певна система норм і правил поведінки, дотримання яких є обов'язковим для його членів. Та як засвідчує практика, завжди зустрічаються індивідууми, які не узгоджують свою поведінку з існуючими нормами, опускають відхилення від них у певних ситуаціях.

Відхилення у поведінці – це система вчинків, або окремі проступки, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим або моральним нормам. Такі відхилення від загальноприйнятих норм поведінки в науковій літературі позначають терміном «девіації», і, відповідно, поведінку – «девіантною».

Делінквентна поведінка (*лат. delinquens – той, що скоює проступок, правопорушення*) – це девіантна поведінка, що виходить за рамки невідповідності соціокультурних норм і очікуванням в галузь протиправних дій [8].

Серед науковців досі немає єдиного підходу до визначення сутності «делінквентна поведінка». У спеціальній літературі розглянутий тер-

мін використовується в різних значеннях. А. Личко, увівши в практику підліткової психіатрії поняття «делінквентність», обмежив ним дрібні антигромадські дії, що не підлягають кримінальній відповідальності [6, 52]. Це, наприклад, шкільні прогули, прилучення до асоціальної групи, дрібне хуліганство, знущання над слабкими, віднімання дрібних грошей тощо.

В. Ковальов заперечує проти такого трактування делінквентності, вважаючи, що делінквентна поведінка є поведінкою злочинною [5, 87].

Загалом, поведінка людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення й підлягають моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено.

Якщо ж брати до уваги підлітків, то тут мова йде про поведінку в школі, родині, у громадських місцях тощо. Поведінка підлітка – це зовнішній прояв складного процесу становлення його характеру. Серйозні порушення поведінки часто пов'язані з відхиленнями у цьому процесі. Нерідко емоційний розвиток дітей буває порушеним, а їхня поведінка важкою. У зв'язку з цим досить часто виникають ускладнення психологічного розвитку.

Підлітковий вік характеризується тим, що формування особистості незакінчене. Установки й психологічні характеристики цього віку внаслідок різноманітних новоутворень мають нестійкий характер, погано закріплені. Тому для неповнолітнього характерні нестійкість життєвої позиції, неусвідомлення свого справжнього місця у суспільному житті тощо. До цього можна додати те, що цей вік характеризується недостатнім розвитком процесів гальмування у нервовій системі. Нервова система підлітка ще не завжди здатна витримувати сильні чи довготривалі подразники і під їх впливом часто переходить у стан гальмування чи, навпаки, сильного збудження.

У підлітковому віці є свої періоди, котрі несуть багато психологічних особливостей, що впливають на їх поведінку. До 10–12 років у підлітка на основі сприйняття формуються судження за принципом «що таке добре і що таке погано». До 14–16 років на основі суджень у підлітка виникають погляди. І саме погляди можуть бути мотивом поведінки неповнолітньої особи, можуть визначати його відношення до дійсності. Підліток відстоює свою точку зору, у нього залежно від особистих уявлень формується шкала соціальних цінностей і переваг, згідно з якими створюється коло друзів, стиль поведінки, зовнішній вигляд. Формуванню правових поглядів на життя сприяють широкі знання норм права, а також знання позитивних і негативних прикладів поведінки тих чи інших людей.

У цьому ж віці формуються такі ознаки особистості як свідомість і самосвідомість, система уявлень людини про саму себе, виходячи з якої будується взаємодія з іншими людьми. І тут важливим є те, що значні відхилення самооцінки від реального рівня можуть спровокувати порушення людиною моральних та правових норм, сприяти вчиненню злочину [9, 64]. На розвиток свідомості підлітків впливає виховання у сім'ї та система навчання. Велике значення у формуванні свідомості у підлітковий вік має колектив однолітків й осіб, на яких хоче бути схожим неповнолітній.

Проблема відхилень у поведінці підлітків як ніяка інша потребує глибокого аналізу її причин, які криються, на нашу думку, насамперед, в тих внутрішніх процесах, які відбуваються у психіці ще не зовсім сформованої особистості. Молодь є найактивнішим психологічним суб'єктом і тому прояви соціально неприйнятної поведінки найвиразніше проявляється саме у них. В цьому віці, коли не сформований стійкий світогляд, особи найбільше піддаються зовнішньому впливу. Сприймаючи інтереси та погляди оточуючих, вони вбирають їх і в подальшому керуються ними.

Аналізуючи механізми протиправної поведінки, не можна ігнорувати такі важливі індивідуальні фактори, що визначають поведінку суб'єкта, як специфічні властивості його особистості. Серед них необхідно виділити: спрямованість, світогляд, ціннісні орієнтації, соціальні налаштування, рівень правосвідомості, індивідуально-психологічні особливості, характер, а також умови соціальної ситуації на формування його особистості і поведінку до виникнення протиправної ситуації і безпосередню участь у ній.

Здійснивши теоретичний аналіз відповідних наукових публікацій, ми провели емпіричне вивчення особистісних характеристик підлітків з делінквентною поведінкою, а саме дослідження спрямованості особистості та соціально-психологічні налаштування підлітків, що перебувають в пенітенціарній установі.

До емпіричного дослідження загалом було залучено 85 осіб, що відбувають покарання в Самбірській виховній колонії.

Для поставленої мети дослідження ми використали методику на визначення спрямованості особистості Б. Басса та методику діагностики соціально-психологічних налаштувань особистості в мотиваційно-потребовій сфері О. Ф. Потьомкіної.

За допомогою методики Б. Басса виявляються наступні типи спрямованості: спрямованість на себе (Я); спрямованість на спілкування (СС); спрямованість на справу (С). Результати даної методики наведені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Типи спрямованості вихованців колонії

Тип спрямованості	%
На себе (Я)	7.28%
На спілкування (С)	8.7%
На справу (С)	7.12%

Таким чином, за результатами цієї методики видно, що у вихованців колонії домінує спрямованість на спілкування (С). Це говорить про те, що підлітки прагнуть за будь-яких умов підтримувати стосунки з людьми, важливою для них є орієнтація на спільну діяльність. Часто такі особи зорієнтовані на соціальне схвалення, залежать від групи, потребують прив'язаності й емоційних контактів із людьми.

На другому місці у них переважає спрямованість на себе (Я). Це засвідчує, що вони схильні до агресивності в досягненні статусу, а також до суперництва, роздратованості, тривожності й інтравертованості та менш зорієнтовані на безпосередню винагороду незалежно від роботи.

Найменший відсоток у вихованців колонії отримала спрямованість на справу (С). Це означає, що вони найменше зацікавлені в розв'язанні ділових завдань, у виконанні роботи професійно. Вони не схильні відстоювати в інтересах справи власну думку, яка корисна для досягнення загальних цілей.

Загалом, отримані результати за цією методикою показують, що у вихованців колонії переважає спрямованість на спілкування. Ми погоджуємося з цим результатом, оскільки підлітки перебувають пенітенціарному закладі і знаходяться в умовах ізоляції від суспільства. Тому, спілкування для них є досить важливим фактором від якого залежить згуртованість групи вихованців, емоційний контакт, прив'язаність тощо.

Проблема делінквентної поведінки є однією з актуальних проблем. Ріст масштабів злочинності, труднощі корекції девіантної поведінки, наявність безлічі теоретичних концепцій обумовлюють особливий інтерес до вивчення цього явища.

Систематизація наукових даних щодо проблеми делінквентної поведінки підлітків дозволила констатувати, що аналіз стану її дослідження вимагає реалізації системного підходу, який визначає взаємозв'язок різноманітних несприятливих детермінант, які негативно позначаються на процесі становлення особистості неповнолітнього та його поведінці.

З огляду на психолого-педагогічні дослідження, протиправну поведінку підлітка можна розглядати як результат взаємодії двох чинників: умов мікросередовища (десоціалізуючі впливи сім'ї і школи, психологічні труднощі і ускладнення, породжені багатопроблемним соціумом, деформації у спілкуванні і взаємодії) та індивідуальних особливостей індивіда

(суперечності, головна з яких полягає у невідповідності між суб'єктивною готовністю до дорослого життя і об'єктивною обмеженістю можливостей підлітка; психологічні колізії, які перш за все виявляють себе у вибірково-активному ставленні підлітка до оточуючого середовища, спілкування, до педагогічних впливів у сім'ї, суспільстві, до соціально-моральних цінностей і норм, запропонованих найближчим оточенням).

Висновки. Схильність до правопорушень у підлітків обумовлена їх індивідуально-психологічними та соціальними особливостями. Відхилення у поведінці підлітків найчастіше пов'язане не з одним, а кількома соціальними, індивідуальними факторами та їх комплексами.

Результати проведеного дослідження показали, що для підлітків правопорушників характерна підозрілість, егоїзм, агресивність, дратівливість, недостатня мотивація, лінощі тощо.

Вагомою причиною формування протиправної поведінки підлітків є індивідуально-психологічні особливості особистості. Актуальним залишається емпіричне вивчення соціальних особливостей формування делінквентної поведінки підлітків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гурьева В.А. Психопатии // Диагностика и экспертиза при психических расстройствах у лиц допризывных и призывных возрастов. – М., 1986. – С. 156.
2. Гиндикин В.Я., Гурьева В.А., Делягин В.М. Психические расстройства у подростков и задачи психиатрической помощи // XII съезд психиатров России. – М., 1995. – С. 48–50.
3. Макушкин Е.В., Гурьева В.А. Проблема уголовно-процессуальной дееспособности несовершеннолетних обвиняемых // Рос. психиат. журнал. – 1999. – №4. – С. 15–20.
4. Макушкин Е.В. Агрессивное криминальное поведение у детей и подростков с нарушенным развитием. – М. : ООО «Медицинское информационное агентство», 2009. – 240 с.
5. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности / Х. Ремшмидт. – М. : Мир, 1994. – 320 с.
6. Социальные отклонения / Под ред. В.Н. Кудрявцева. – М. : Юридическая литература, 1989. – 213 с.
7. Фелинская Н., Холодковская Е. О. Психической зрелости несовершеннолетних, совершивших общественно опасные действия // СЗ. –1981. – № 6. – С. 55–56.
8. Фіцула М.М., Парфенович І. І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження / М.М. Фіцула, І.І. Парфанович. – Тернопіль : «Навчальна книга – Богдан», 2008. – 432 с.
9. Юридична психологія: Підруч. для студ. юрид. вищ.навч. закл. і фак. / В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко, Я.Ю. Кондратьев та ін.; За заг. ред. Я.Ю. Кондратьева. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 1999. – 352 с.